

تبیین قوانین و مقررات مورد نیاز تجارت الکترونیک

ولی ساجدی *

نیوشا ابراهیمی **

مقدمه

دنیای جدید دنیای (E)ها یا دنیای الکترونیکها است. تجارت الکترونیک (E-Business)، بانکداری الکترونیک (E-Banking)، آموزش الکترونیک (E-Learning)، دولت الکترونیک (E-Government)، بازاریابی الکترونیک (E-Marketing)، پزشکی الکترونیک (E-Medicine) و خلاصه همه چیز الکترونیک (E-Every thing)، به طوری که می گویند (TO E Not to Be)¹ و یکی از مصادیق بارز Eها، E-Business یا تجارت الکترونیک است. (درخشان، 1383، 19؛ حاجیلی، 1385، 10)

برخی بر این باورند که، بزودی پسوند (E) الکترونیکی، از تجارت الکترونیک حذف خواهد شد، زیرا بزودی جز روش الکترونیکی، انتخابی وجود ندارد. پس قبل از این که درگیر مشکلات جدید، همچون جهانی سازی شویم، باید به درک سریع آحاد ملت، نهادها و سازمانها به تجارت الکترونیک کمک کنیم. (حاجیلی، 1385، 12)

تعریف تجارت الکترونیک

تعاریف زیادی درباره تجارت الکترونیک ارائه شده است. از جمله، « تجارت الکترونیک، به استفاده مجموعه کاملی از ابزار الکترونیکی برای برقراری ارتباط میان فروشندگان و مشتریان یا تولیدکنندگان توزیع کنندگان کالا و... کارمندان یک موسسه تجاری، انجام سفارشات خرید، کنترل انبار و تولید خودکار اطلاق می شود.» و برخی «تجارت الکترونیک را، انجام کلیه فعالیت های تجاری با استفاده از شبکه های ارتباطی رایانه ای به ویژه اینترنت نامیده اند».

تجارت الکترونیک، نوعی تجارت بدون کاغذ است. بوسیله تجارت الکترونیک؛ تبادل اطلاعات، خرید و فروش و اطلاعات لازم برای حمل و نقل کالاها با زحمت کمتر و مبادلات بانکی با شتاب بیشتر انجام خواهد شد. شرکتها برای ارتباط با یکدیگر، محدودیت های فعلی را نخواهد داشت. با وجود این که مدت زمان زیادی از عمر آن نمی گذرد ولی نقش بسزا و چشم گیری را در زندگی روزمره ما به عهده گرفته است، به طوری که اجتناب از آن کار آسانی نیست. (حسینی، 1385، 14 و 16)

تجارت الکترونیک ترکیبی از فنونها و شگردهای بازرگانی است و موجب همکاری، رقابت و بازدهی بیشتر شرکت های مختلف می شود، به طوری که طی 15 سال گذشته سبب توانایی شرکتها در زمینه هایی مثل اصلاح روش های تجاری و پیشرفت در زمینه ارتباطی با شرکت های مرتبط و بالاخره گسترش دامنه بازرگانی-تجاری حتی در مقیاس های بزرگ و جهانی شده است.

* - کارشناس حسابداری، کارشناس ارشد حقوق بین الملل، سرپرست حسابرسی سازمان حسابرسی، کارشناس رسمی دادگستری در رشته حسابداری و حسابرسی و مدرس دانشگاه و تدوین بیش از 33 عنوان مقاله و یادداشت به شرح پیوست.

Email: valisajedi@yahoo.com

تلفن همراه: 0912-3843641

** - کارشناس حسابداری، دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی فناوری اطلاعات، حسابرس ارشد سازمان حسابرسی،

Email: n_eb47@yahoo.com

تلفن همراه: 0912-3763056

¹ - برگرفته از (بودن یا نبودن (To Be Not To Be) نمایشنامه هملت، اثر شکسپیر (مؤلف).

تجارت الکترونیک دارای زیر شاخه‌های عمده‌ای به شرح زیر می‌باشد (حسینی، ۱۳۸۵، ۱۴): تجارت الکترونیک، کسب و کار الکترونیکی، بازاریابی الکترونیکی، بانکداری الکترونیکی، کارت‌های هوشمند و مدیریت روابط عمومی با مشتری

فرایند رشد تجارت الکترونیک: هر چند برخی پیدایش تجارت الکترونیک را به سالهای اختراع تلفن و قبل از آن و حتی بکارگیری عدد صفر (0) ارتباط می‌دهند (کریمی، ۱۳۸۳، ۳۷)، ولی پیدایش تجارت الکترونیک به معنی واقعی آن به سالهایی که استفاده از رایانه همه‌گیر شد و بطور خاص به سال ۱۹۷۰ برمی‌گردد. ولی واژه تجارت الکترونیک از سال ۱۹۹۶ یعنی سه سال پس از ورود اینترنت به عرصه تجارت عنوان شد. (حاجیلی، ۱۳۸۵، ۱۰؛ حسینی، ۱۳۸۵، ۱۵)

مزایای بهره‌گیری از تجارت الکترونیک

در این رابطه مواردی که بصورت چشم‌گیر در تجارت الکترونیک خودنمایی می‌کنند، به شرح زیر است (درخشان، ۱۳۸۳، ۱۹؛ حاجیلی، ۱۳۸۵، ۱۰):

- 1- گسترش بازار هدف به یک بازار گسترده جهانی با میلیون‌ها مشتری حتی با داشتن سود سرانه‌ای اندک.
 - 2- جذب سرمایه‌گذاران علاقمند به مشارکت در فعالیت‌های با مخاطره بالا.
- همچنین موارد دیگری به شرح زیر حائز اهمیت است:
- 3- حذف واسطه‌ها و دلال‌ها.
 - 4- رقابت در سطح بین‌المللی.
 - 5- از بین رفتن رانت خواری.
 - 6- صرفه‌جویی در زمان به صورت غیرقابل تصور.
 - 7- صرفه‌جویی در هزینه‌های کارکنان به حد خیلی بالا.
 - 8- انجام امور تجاری با تولیدکننده واقعی.
 - 9- اجبار در رعایت استاندارد جهانی تجارت الکترونیک.
 - 10- کم شدن سوءاستفاده‌ها و دعوای تجاری به صورت محسوس.
 - 11- رونق و توسعه شبکه‌های ارتباطی و مخابراتی.
 - 12- ایجاد اطمینان از صحت انجام امور تجاری.

و در این میان تهدیدهایی بشرح زیر نیز وجود دارد:

- 1- افتادن به دام تفکر غلط و آن این که شخصی بپندارد با ورود به تجارت الکترونیک، یک شبه سود سرشاری را حاصل خواهد کرد.
- 2- عضویت در هر سازمان تجارت الکترونیک که ما شناختی از گردانندگان آنها نداریم، می‌تواند امنیت سرمایه را به خطر اندازد و مرزی برای اطمینان و خطر وجود ندارد.
- 3- گسترش تجارت الکترونیک و خاصه گسترش اینترنت به رفتار ذهن بشر، موجب تغییرات در فرهنگ ملل و به تبع آن شرکت خواهد بود.

بسترهای لازم برای تجارت الکترونیک

بهره‌گیری از تجارت الکترونیک مستلزم بستر مناسب در کشور است (حسینی، ۱۳۸۵، ۱۴):

- یک سیستم بانکی روان و دقیق.
- قوانین گمرکی، مالیاتی و بانکداری الکترونیکی.
- کد تجاری محصول و ایجاد امنیت اطلاعات.
- تهیه و تدوین نظام مالی اطلاعات و نظام حقوقی اطلاع‌رسانی (کپی رایت).
- محرمانه بودن اطلاعات شخصی.
- تطبیق مقررات ملی با مقررات متحدالشکل بین‌المللی.
- همکاری دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی و سازمان‌های مختلف.
- پذیرش اسناد الکترونیکی توسط قوه قضاییه.
- تامین و بکارگیری کارت هوشمند.
- تامین خطوط ارتباطی پرسرعت و مطمئن و ایجاد بستر مخابراتی به شکل بی‌سیم.

قوانین و مقررات ضروری برای تجارت الکترونیک

در کشور ایران اندیشه تجارت جهانی و همچنین تجارت الکترونیک علاوه بر دانشگاهیان و صاحب‌نظران؛ دغدغه ذهنی دولتمردان نیز بوده است. در بندهای «الف» و «ب» ماده (۱۱۶) برنامه سوم توسعه (۸۳-۱۳۷۹) وزارت بازرگانی و کلیه وزارتخانه‌ها و سازمان‌های تولیدی و خدماتی دولتی مرتبط با امر صادرات، مکلف به راه‌اندازی مرکز اطلاع‌رسانی، براساس طرح شبکه جامع اطلاع‌رسانی بازرگانی کشور شدند.

در سال‌های بعد قوانین و مقرراتی به شرح زیر در جهت فراهم نمودن زیر ساخت‌های اصلی تجارت الکترونیک به تصویب رسیده است:

- ۱- قانون تجارت الکترونیک مصوب مجلس شورای اسلامی،
 - ۲- سیاست تجارت الکترونیک جمهوری اسلامی ایران، موارد منع حق انصراف مصرف کننده، برنامه جامع توسعه تجارت الکترونیک، آئین‌نامه گسترش بهره‌برداری از خدمات پول الکترونیکی، آئین‌نامه ساماندهی فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی (سایت‌های) اینترنتی ایرانی مصوب هیئت وزیران،
 - ۳- تحقق دولت الکترونیکی، ایجاد مراکز خدمات‌رسانی الکترونیکی و ایجاد دامنه اینترنتی با پسوند .ir. توسط دستگاه‌های دولتی) مصوب شورای عالی اداری.
- رعایت این الزامات مستلزم آموزش نیروی انسانی دستگاه‌های دولتی و غیردولتی، مناطق آزاد تجاری در دوره‌های کوتاه‌مدت و دوره‌های بلند مدت و دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد در دانشگاه‌ها و فراهم کردن زمینه بهره‌گیری از سیستم‌های الکترونیکی است.
- در حال حاضر دستگاه‌های دولتی از جمله شرکت‌های بیمه، بانکداری، گمرکات، وزارت امور اقتصادی و دارایی از شبکه رایانه‌ای و اینترنتی استفاده زیادی می‌نمایند. سیستم بازدید از کنتور و صدور قبض در سازمان‌های آب، برق، گاز و تلفن و همچنین مبادلات بازار اوراق بهادار و موارد متعدد دیگری از طریق سیستم‌های الکترونیکی و شبکه اینترنت صورت می‌گیرد.
- در بخش خصوصی، از جمله فروش و رزرو بلیط، بایگانی اسناد الکترونیکی، سیستم فهرست الکترونیکی بسیاری از کتابخانه‌های کشور، صدور انواع بیمه‌نامه توسط نمایندگی‌های بیمه و ... با استفاده از سیستم‌های الکترونیکی و شبکه اینترنت صورت می‌گیرد.

اما، در بحث بسترهای تجارت الکترونیک دیدیم، انجام تجارت الکترونیک مقدماتی را نیاز دارد. با عنایت به این که کشور ایران مقام ۸۷ جهانی در استفاده از تجارت الکترونیک را دارد (حاجیلی، ۱۳۸۵، ۱۰)، آیا این زمینه‌ها وجود دارد یا خیر. در یک مثال

خیلی ساده فرض کنید شخصی، یک نامه الکترونیکی از برادر خود دریافت می‌کند، او چطور می‌تواند به این نامه الکترونیکی اطمینان کند که 100 درصد متعلق به برادرش است. اگر به طریقی به غیر از اینترنت، مثل با تلفن از برادر خود سؤال کند و برادرش ارسال این نامه الکترونیکی را انکار کند، چه اقدامی در جهت شناسایی این نامه الکترونیکی میسر است و یا مثلاً اگر کسی در شرکت یا موسسه‌ای تقاضای شغل نموده است، برای او نامه‌ای ارسال می‌شود که پذیرفته شده است، و ... بسیار طبیعی است که به ازای هر فرصتی که برای بشریت فراهم می‌گردد، عده‌ای در پی سوءاستفاده و تخلف از آن برخوانند آمد. لذا استفاده از این فرصت‌ها نیازمند پیش‌بینی و اجرای برخی تهمیدات از طرف دولت می‌باشد. خوشبختانه در کشور ما تدوین قوانین و مقررات مربوط به تجارت الکترونیک عمدتاً توسط وزارت بازرگانی پیشنهاد و با تصویب هیئت دولت اجرائی می‌شود. «قانون تجارت الکترونیک»، «برنامه جامع تجارت الکترونیک» وضع گردیده است ولی این مقررات زیربنای کار است و عملیاتی شدن آن مستلزم مقررات اجرائی دیگری به شرح زیر است که در قوانین و مقررات فوق پیش‌بینی شده است و تا اجرائی شدن آنها فاصله زیادی وجود دارد:

امضاء الکترونیکی: امضاء الکترونیکی یکی از موارد بسیار با اهمیت در تجارت الکترونیک است. اگر تاکنون نیاز به ثبت امضاء شخصی داشته‌اید، حتماً به دفترخانه اسناد رسمی مراجعه کرده‌اید و به نحوه ثبت امضاء آشنایی دارید. ولی امضاء الکترونیکی چگونه است؟ در صورتی که نامه الکترونیکی دریافت کردیم برای اطمینان از صاحب آن باید با چه مرجعی تماس گرفته شود؟ در مواد 31 به بعد قانون تجارت الکترونیک، «تشکیل دفاتر خدمات صدور گواهی الکترونیکی برای ارائه خدمات صدور امضای الکترونیکی» در کشور پیش‌بینی شده و آئین‌نامه اجرایی آن² به تصویب هیئت وزیران رسیده است، ولی تاکنون ا در این خصوص اقدامات عملی موثری صورت نگرفته است.

در راستای ایجاد جایگاه‌های اینترنتی توسط دستگاه‌های دولتی برای اطلاع‌رسانی و ارائه خدمات به مردم کلیه دستگاه‌های اجرائی مذکور مکلف گردیدند، نسبت به استفاده از نشانی‌های اینترنتی با پسوند **.ir**. برای جایگاه‌های اینترنتی خود تا پایان سال 1381 اقدام نمایند. پایگاه اطلاعاتی دامنه **.ir** توسط پژوهشگاه دانش‌های بنیادی نگهداری می‌شود. به‌منظور بهبود استفاده از شبکه‌های الکترونیکی، نظارت فراگیر بر ایجاد جایگاه‌های اینترنتی و نشانی‌های اینترنتی، ضرورت دارد برای ساماندهی کاربرهای خصوصی اقدام مشابهی صورت گیرد.

قوانین و مقررات بازدارنده: برای جلوگیری از وسوسه افراد سودجو به سوءاستفاده از منافع دیگران باید مقرراتی وضع شود. لذا در قانون تجارت الکترونیک و برنامه جامع توسعه تجارت الکترونیک نیز مقرراتی پیش‌بینی گردیده است. ولی در این خصوص اقدام موثری صورت نگرفته است:

1. تدوین قانون آئین دادرسی خاص تجارت الکترونیک و امکان طرح دعاوی حقوقی در فضای تبادل اطلاعات متناسب با فضای غیرمادی و نامحسوس آن با توجه به قانون تجارت ایران و رعایت اهمیت اصل سرعت در این نوع دعاوی، حداکثر تا پایان شهریورماه سال 1385.
2. تدوین قانون خاص در زمینه صلاحیت برای تجارت الکترونیک و مواد راجع به استرداد، همکاری متقابل در جرایم خاص فضای تبادل اطلاعات، مواد قانونی فنون و ابزارهای پیشگیری برای جرایم خاص، فضای تبادل اطلاعات به‌منظور مبارزه با جرایم خاص، فضای تبادل اطلاعات و امکان همکاری بین‌المللی متقابل و رعایت استانداردهای عدالت کیفری حداکثر تا پایان سال 1384.

² آئین‌نامه اجرایی ماده (32) قانون تجارت الکترونیکی مصوب 1386/6/11 هیئت‌وزیران. آئین‌نامه و ضوابط نظام تاسیس و شرح وظایف دفاتر خدمات صدور گواهی الکترونیکی.

3. تدوین قانون مسوولیت کیفری برای اشخاص حقیقی - حقوقی و شناسایی نظریه‌های جدید مسوولیت و تصویب قانون برای جرایم ناشی از عمد/بی‌مبالاتی مطابق کدهای رفتاری، کدهای کیفری فضای تبادل اطلاعات و امثال آن حداکثر تا پایان شهریورماه سال 1385.
4. تدوین قواعد رفع تعارض قوانین³ جدید به‌عنوان بخشی از قانون عام آئین دادرسی مدنی فضای تبادل اطلاعات و قانون آئین دادرسی خاص تجارت الکترونیک از جمله قواعد داوری و واسطه‌گری برخط برای تسهیل در حل و فصل اختلافات ناشی از تجارت الکترونیک حداکثر تا پایان سال 1384.
5. اصلاح قوانین مخابراتی برای هم‌خوان کردن مصوبات نهادهای ذیربط در عرصه فعالیت تأمین‌کنندگان خدمات اینترنتی و محتوا و پیروی این نهادها از قواعد عام مسوولیت مدنی و کیفری براساس نظریه‌های مرسوم حقوق مسوولیت حداکثر تا پایان سال 1384.
6. تدوین حقوق جزای ماهوی شامل به‌رسمیت شناختن مسوولیت کیفری اشخاص حقوقی در محیط تجارت الکترونیک و جرایم جاسوسی صنعتی، افشای اسرار، کلاهبرداری (اشکال خاص)، کارت اعتباری، بانکداری الکترونیکی، حق مؤلف برای همخوانی با استانداردهای حقوق جزا و امکان مبارزه موثر با جرایم عصر صنعتی و فراصنعتی حداکثر تا پایان سال 1385.
7. تدوین قانون جامع حمایت از داده/حریم خصوصی و قانون خاص حمایت از داده/حریم خصوصی در مخابرات به‌منظور حمایت خاص قانونی در عرصه تجارت الکترونیک از سوی حاکمیت و الزام به رعایت ایمنی خاص توسط کاربران تجارت الکترونیک، حداکثر تا پایان سال 1385.
8. تدوین و اصلاح مواد مربوط به استرداد مجرمان و تنظیم معاهدات دو یا چندجانبه برای ایجاد مبارزه با جرایم در سطح بین‌المللی و امکان هماهنگی با استانداردهای بین‌المللی و ایجاد مدل دادرسی و مجازات برای اشخاص توقیف شده، صادره، تفتیش و توقیف جریان جنایت، همکاری متقابل، نیابت قضایی و اعتبار بین‌المللی امر مختوم در حوزه تجارت الکترونیک تا پایان سال 1384.
9. تدوین قانون حق تألیف در فضای تبادل اطلاعات برابر با استانداردهای بین‌المللی تا پایان شهریورماه سال 1385.
10. تنظیم مدل قراردادی برای مبادلات فرامرزی تجارت الکترونیک براساس مدل UN/CEFACT و شیوه‌نامه اتحادیه اروپایی 1995 برای ایجاد روابط سالم بدون مشکلات حقوقی در مبادلات و تسهیل تجاری حداکثر تا پایان سال 1384.
11. تدوین الگوی داوری در دعاوی تجارت الکترونیک برای کاهش دعاوی حقوقی با اعمال حداقل استانداردهای حقوقی در عرصه تجارت الکترونیک حداکثر تا پایان شهریورماه سال 1385.
12. تدوین الگوی قراردادی حل و فصل اختلافات حداکثر تا پایان سال 1385.
13. تدوین و اجرای نظام پرداخت الکترونیکی به‌منظور کامل شدن چرخه تجارت الکترونیک و توسعه بانکداری الکترونیکی حداکثر تا پایان سال 1384.

³ - بخشی از قانون انگلستان که در رابطه با پرونده‌هایی است که دارای عنصری خارجی هستند و این قوانین درصدد تعیین این نکته برمی‌آیند که آیا دادگاه‌های انگلستان برای رسیدگی به این پرونده‌ها اختیار قانونی دارند یا نه؛ و اگر دارند، باید چه رویه‌ای از قانون را عمل کنند، و شرایطی که در آن دادگاه‌های انگلستان احکام دادگاه‌های خارجی را تشخیص داده و آنها را به‌کار می‌برند، چه شرایطی هستند. این قوانین با عنوان «conflict of laws» نیز شناخته می‌شوند. (گلکاریان، 1384، 464) این‌گونه قوانین در حقوق ایران نیز وجود دارد. از جمله، مواد 6، 7، 8، 962، 968 و 969 قانون مدنی ایران جهت رفع تعارض قوانین با مقررات سایر کشورها مورد عمل قرار می‌گیرند.

14- تدوین و ابلاغ استانداردهای موضوع بند ط ماده 33 قانون برنامه چهارم توسعه در حوزه‌های امنیت سیستم‌های کاربردی تجارت الکترونیک، فرایندهای محیط تجاری، تبادل اسناد، واسط‌های اطلاع‌رسانی، پیغام، کدگذاری کالا و خدمات تا پایان مهرماه سال 1384 .

و البته الزامات دیگری مانند، رعایت حقوق مصرف‌کنندگان، کودکان و نوجوانان نیز مطرح است که به لحاظ رعایت اختصار از بیان آنها صرف نظر گردید.

خلاصه

بوسیله تجارت الکترونیک، خرید، فروش و ارسال کالا با زحمت کمتری صورت می‌گیرد و سرعت مبادلات افزایش می‌یابد. تجارت الکترونیک باعث بهبود روش‌های تجاری و پیشرفت در زمینه ارتباطات بین شرکت‌ها، خریداران و فروشندگان و افزایش کیفیت خدمات چون بیمه و بانکداری و حمل‌ونقل می‌گردد.

تجارت الکترونیک موجب مزایای متعدد مانند گسترش بازار هدف به یک بازار گسترده جهانی، رقابت تجاری در سطح بین‌المللی، جذب سرمایه‌گذاران متنوع، حذف واسطه‌ها، صرفه‌جویی در زمان، نیروی انسانی و توسعه استاندارد جهانی می‌شود. برخورداری از مزایای تجارت الکترونیک نیازمند بسترسازی مناسب است. در این خصوص، اقدامات گسترده‌ای برای آموزش نیروی انسانی، استفاده از سیستم‌های الکترونیکی توسط دستگاه‌های دولتی و خصوصی صورت گرفته، ولی در زمینه قوانین و مقررات در مراحل اولیه است. هرچند در این خصوص برخی قوانین و مقررات وضع گردیده ولی برخی الزامات دیگری که در قانون تجارت الکترونیک و برنامه جامع تجارت الکترونیک هدف‌گذاری شده است، تاکنون محقق نشده است. ضرورت دارد مقامات ذیصلاح علاوه بر الزامات هدف‌گذاری شده، قوانین و مقررات مورد نیاز دیگری را تبیین نمایند.

منابع:

1. احمدی بهنام، سعید (تجارت الکترونیک از آغاز تا امروز) مجله تجارت الکترونیک و رایانه، شماره 10 ، اسفندماه 1382.
2. درخشان، سید علیرضا (تجارت الکترونیک برای همه-قسمت اول) مجله تجارت الکترونیک و رایانه، شماره 15 ، دی‌ماه 1383.
3. حاجیلی، محمود (تجارت الکترونیک و مدل‌های به‌کارگیری آن در ایران) مجله تجارت الکترونیک و رایانه، شماره 27 ، آذرماه 1385.
4. خانم حسینی (E-Business) مجله تجارت الکترونیک و رایانه، شماره 28 ، بهمن ماه 1385.
5. کریمی، هادی (تاریخچه، ضرورت و تجارت الکترونیک) مجله تجارت الکترونیک و رایانه، شماره 13 ، شهریورماه 1383.
6. ترجمه گلکاریان، قدیر و ناصر جوادخانی، هادی میرواحدی و محمد حدادی، نوشته ال.ب. کروزن (فرهنگ حقوق) انتشارات دانشیار، چاپ اول، بهار 1384 .
7. قانون تجارت الکترونیک مصوب 1382/10/17 مجلس شورای اسلامی.
8. تصویب‌نامه در خصوص برنامه جامع توسعه تجارت الکترونیک- به‌استناد ماده (79) قانون تجارت الکترونیک مصوب 1384/4/5 هیئت وزیران.
9. آئین‌نامه اجرایی ماده (32) قانون تجارت الکترونیک مصوب 1386/6/11 هیئت وزیران.
10. دستورالعمل ایجاد دامنه اینترنتی با پسوند (.ir) توسط دستگاه‌های دولتی مصوب 1381/8/20 سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.